

»HRVATSKI PROTESTANTIZAM« KAO IDEOLOGIZIRAJUĆA METAFORA

Franjo Zenko

UVOD

Kao i moderna historiografija duhovne kulture hrvatskoga naroda u cjelini tako je, kao njezin najmlađi odvjetak, i historiografija hrvatske filozofije u svojoj genezi motivirana idejom i ideologijom hrvatskog narodnog preporoda. Tu i takvu ideologijsku motiviranost historiografije hrvatske filozofije u samoj njezinoj genezi lako je identificirati u Franje Markovića, osnivača povijesti hrvatske filozofije. I to u ovoj ključnoj rečenici iz njegova poznatog nastupnog rektorskog govora: »Za stvaranje skupne narodne duševne osobnosti naše — a to je u Markovićevoj, odnosno ranijoj Račkijevoj formulaciji i izražena srž programa i ideologije hrvatskog narodnog preporoda — pridonijeti će svoj dielak i misli starih naših filozofijskih pisaca, kad ih proučimo i narodnom životu pripojimo.«¹

Ta ideologija hrvatskoga narodnoga preporoda koja je kao osnovna inspiracija funkcionirala pri genezi historiografije hrvatske filozofije postat će i ostati onaj apriorni motivacijski obzor koji će ne samo sve više dinamizirati istraživanje povijesti hrvatske filozofije nego i suodređivati perspektivu, duh i sadržaj recepcije stare, u prvom redu renesansne hrvatske filozofske literature. Očituje se to i u recepciji hrvatske protestantske književnosti, posebno »protestantizma« Matije Vlačića Ilirika.

Ideologizirajući karakter recepcije Vlačićeva teologijskoprotestantskog djela, profilirat ću najprije tematiziranjem pitanja zašto i kako čitati jednog teologa kao što je Vlačić ako čovjek i sam nije teolog, odnosno zašto i kako je teolog Vlačić bio čitan u novije vrijeme u Hrvatskoj? Kao jedan od odgovora na to pitanje ponuđen je ovdje prikaz jedne određene, liberalnoljevičarske recepcije »hrvatskog protestantizma« (Mijo Mirković) kao ideologizirajuće metafore.

ZAŠTO I KAKO JE TEOLOG VLAČIĆ BIO ČITAN U NOVIJE VRIJEME U HRVATSKOJ?

Takvo pitanje ima svoje opravdanje u sljedećoj činjenici: premda je prvenstveno priznat protestantski teolog, Vlačića u Hrvatskoj do pred kratko vrijeme nisu čitali tj. percipirali ni recipirali katolički teolozi nego hrvatski književni i kulturni povjesničari te pojedini drugi znanstvenici koji su se interesirali za duhovnu povijest Hrvatske. Može li se ta činjenica tako tumačiti da su hrvatski književni i kulturni povjesničari, koji su proučavali Vlačića i uopće hrvatski protestantizam, naginjali tome da se bave teologijom, i to onom protestantskog usmjerenja, iz nekog dubokog unutarnjeg poriva? A specifično nastrojenje Vlačićeve teologije može se lako uvidjeti, bez opširnih analiza njegovih radova, iz njegove negativne kritike sve dotadašnje i tadašnje teologije kao i iz njegove pozitivne teologijske inicijative. Jedno i drugo nalazimo u njega sažeto na ovaj način: *Stari pisci su zamućivali Sveto pismo i to iz neznanja jezika i same stvari; noviji sofisti pak iz neznanja i zloće istodobno. Zaklinjem vas: može li se izmisliti pokvarenije izvrtanje smisla Svetoga pisma nego što su to činili oni što su za najvažnije riječi ili, štoviše, za stvari (kao grijeh, pravednost, opravdanje, vjera, milost, tijelo, duh i slično) unosili jednostavno filozofijska i Aristotelova značenja u Sveto pismo i time ga posve izvrnuli.*² Sada postavljam i zaoštravam pitanje: zar su hrvatski istraživači hrvatski protestantizam i napose Vlačića proučavali iz teologijskih temeljnih motiva koji su pokretali i Vlačića i njegov interes usredotočili na velika i bitna pitanja kao što su grijeh, pravednost, opravdanje, vjera, milost, tijelo, duh ...? Ili možda zato što su »hrvatska književnost« i »hrvatska kultura« bile, barem u svom znatnijem dijelu, prožete

primarnim religiozno-protestantskim duhom ili, sekundarno i intelektualno, protestantskom teologijom?

U raspravu o ideologizirajućoj motivaciji u recepciji Vlačića neka nas uvede kratka analiza sporenja o duhovnopovijesnom značenju protestantizma, posebno Vlačića, u hrvatskoj književnosti i uopće u hrvatskoj kulturi.

Unatoč intenzivnom istraživanju hrvatskog protestantizma od strane povjesničara hrvatske književnosti i kulture (Kukuljević, Kostrenčić, Bučar sve do najmlađe generacije povjesničara hrvatske književnosti kao što su Bartolić, Jemrih, Bratulić), osnovna proturječna teza u odnosu protestantizma i hrvatske književnosti i kulture nije promijenjena. Na temelju svog dugogodišnjeg istraživanja utjecaja protestantizma među Hrvatima u Istri Franjo Bučar je tu osnovnu tezu formulirao ovako: unatoč »prerevnoj«³ inkviziciji koja je iskorijenila »doskora reformaciju iz sviju mletačkih zemalja po Istri«³ ipak je bilo »u Istri dosta odlučnih muževa koji su bili odlučni pristaše reformacije«³ što je za »nas Hrvate ... to zanimljivije jer su istarski reformatori potakli i izdali te stvorili posebnu *protestantsku hrvatsku glagolsku književnost* (kurziv Bučara) za dobe reformacije, koja je i kasnije znatno uplivala na razvoj hrvatske, a napose crkvene književnosti.«³ Na kraju iste studije Bučar piše, kao zaključak, u bitnome sasvim suprotno. U svezi književne djelatnosti hrvatskih reformatora i njihovih glagolskih protestantskih knjiga Bučar piše: »Sve to međutim doskora propade uslijed velikog pritiska protureformacije, koje sa strane mletačke inkvizicije, koje sa strane austrijske vlade. Niti jedno stoljeće nije se održala reformacija po Istri, te se je katolička vjera i opet raširila po svim krajevima mletačke i austrijske Istre, a na taj način nestalo je i novovjekog književnog pokreta među tamošnjim glagolašima Hrvatima i uopće nove vjere u istarskom hrvatskom narodu, gradovima i plemstvu.«⁴

Ne samo u Istri nego i u svim drugim krajevima, kao u Sloveniji, Vojnoj krajini gdje je jači njemački upravno-politički i društveni utjecaj u ono doba reformacije bio već znatan, utjecaj protestantizma je uskoro nestao a katolička vjera je svoju duhovnu, kulturnu, socijalnu i političku moć ubrzo ponovno uspostavila. Stoga se kod tradicionalistički nastrojenih hrvatskih književnih i kulturnih povjesničara učvrstila teza koja je našla svog glavnog zagovornika u Franji Fancevu. On je, kako to kritički i s vremenske ali i duhovnopovijesne distance sažima Josip Bratulić, držao da je značenje, važnost i utjecaj protestantizma na duhovni život Hrvata precijenjen. Taj utjecaj je zapravo bio vrlo slab.⁵

Ako se dakle u hrvatskih istraživača protestantske literature, posebno Vlačićevih radova, ne može dokazati nikakva prava teologijska motivacija, a s druge strane se također ne može naći postojani protestantski utjecaj u hrvatskoj književnosti i kulturi, tada se pita: koji je to onda motiv u istraživanju hrvatskog protestantizma i Vlačićeva života i djela? Jedan od odgovora na to pitanje treba dati naredna analiza jedne određene recepcije Vlačića u Hrvatskoj.

»HRVATSKI PROTESTANTIZAM« KAO METAFORA

Hrvatski ekonomist i pjesnik Mijo Mirković, koji iz svoje duboke povezanosti sa svojim istarskim zavičajem crpi svu pjesničku ali i znanstvenu snagu, naročito u svom dugogodišnjem istraživanju Vlačićeva života i djela, u predgovoru svojoj knjizi pod naslovom *Flacius* koja je objavljena 1938. godine piše: »Od ilirizma, kad su u Zagrebu skupljana djela Vlačića–Ilirika do danas, u ovih sto godina, bilo je dosta vremena da se među nama oživi Vlačićev lik i da uskrсне njegova misao.«⁶ Da to nije učinjeno, objašnjava Mirković, samorazumljivo je jer je čitava hrvatska duhovna znanost bila i još je uvijek prožeta antireformatorskim, antiprotestantskim duhom. To se može, vjeruje Mirković, očitati i iz sudbine već citiranoga hrvatskog književnog povjesničara Franje Bučara koji nije mogao napraviti akademsku karijeru zato jer je kao prvi zauzeo »značajan pozitivan stav prema hrvatskom protestantizmu«.⁷ Mirković se slaže s Franjom Fancevom da »u hrvatskoj književnosti ima malo protestantskih tradicija«,⁸ ali ne vjeruje da se ugušivanje »značajnih klica i poriva protestantskog duha u hrvatskoj književnosti« moglo uspješno provesti samo »protureformatorskim zakonima hrvatskog sabora« jer se na imanjima Zrinskih »oni uopće nisu poštivali«. Više je to postignuto »spaljivanjem knjiga, fizičkim mučenjima, prijetnjama ...«⁹

»Hrvatski protestantizam« nije bio međutim osuđen na duhovnopovijesni i socijalnopolitički neuspjeh samo zbog tih i takvih prilika vanjskog karaktera nego i, kako drži Mirković, zbog nutarnjih krivih stanovišta hrvatskih protestanata. Središnjice »protestantskih akcija u narodu« bile su male, raspršene, provincijske i međusobno nepovezane (Istra, Hrvatsko primorje, Karlovac, Međimurje). No ne samo to. Neuspjehu hrvatskog protestantizma pridonijela su kriva

shvaćanja jednog Vergerija i Ugnanda kada su mislili da je »dovoljno stvoriti zavod za prevođenje biblije i njemačkih katekizama i postila« da bi se osigurala pobjeda hrvatskom protestantizmu. Osnovna pogreška tih i drugih aktera hrvatskog protestantizma bila je, smatra Mirković, što nisu uvidjeli ono bitno, naime da je »protestantski pokret njemački nacionalni pokret«, te da protestantizam kao protestantizam, da bi u nekom drugom pa i u hrvatskom narodu funkcionirao kao ferment nacionalnog samoosvješćivanja »mora proživiti i izživiti na isti način kao i u Njemačkoj, a ne može se jednostavno prevesti«. I zato, zaključuje Mirković, ako je Hrvatska htjela raskinuti s Rimom, a »u prvom periodu reformacije (je) pokazivala zato sklonosti«, ona nije imala samo da »primi« njemačku reformaciju, ona je morala stvoriti svoju: »Vlačić je to razumio. Bijeg od Rima nije morao da vodi u Wittenberg.«¹⁰

Budući da je Mirković na taj način Vlačića stilizirao kao najviše i najpozitivnije strategijsko mjesto hrvatskog protestantizma, on je, tj. Mirković, dužan na neki način samim Vlačićem opravdati neuspjeh hrvatskog protestantizma. On to i čini kad piše: »Velike koncepcije Vlačićeve bile bi donijele velike rezultate ali one nisu mogle da se ostvaruju u okviru tadašnje hrvatske stvarnosti. Cijela ličnost Vlačićeva je bila prevelika za takav okvir.« Time Mirković načinje tematski krug onog toposa što bismo ga mogli nazvati »velike ideje i mali narodi«. Posljednja njegova rečenica u *Flaciusu* iz 1938. godine glasi: »Bitno je bilo, da li će Hrvati primiti i usvojiti naprednije savremene idejne pravce, koji u svijetu vladaju, i od njih stvoriti sastavne elemente svoje kulture. Sve je zavisilo od toga i tada.«¹¹ Sve je jasno u toj rečenici osim onih dviju riječi na kraju »i tada«. Želimo li ih razumjeti jednostavno, mogli bismo povjerovati kako je njima samo usput nagoviješteno da je također i 1938. godine sve ovisilo o tome da li će Hrvati prihvatiti napredne ideje. Ako međutim imamo pred očima da se u knjizi radi o protestantskom teologu Vlačiću i hrvatskom protestantizmu u cjelini te da knjiga završava rečenicom »Sve je ovisilo o tome i tada«, u Mirkovića se značenje Vlačića i hrvatskog protestantizma uzeto u cjelini premješta time što su oba i 1938. godine aktualni u istom smislu za duhovnu situaciju hrvatskog naroda kao i prije četiri stotine godina. Upravo je to temeljni misaoni motiv cijele Mirkovićeve knjige o Flaciusu, samo što se pritom Vlačić i hrvatski protestantizam ne uzimaju i ne razumiju u njihovu izvornom protestantsko-teologijskom sadržaju. Vlačić i hrvatski protestantizam funkcioniraju u Mirkovića kao metafora. Metafora čega? Iz brojnih mjesta može se to lako razabrati. Neka to izriču čak izravno.

Najjednoznačnije je vidljiva ideologijska motivacija Mirkovićeva bavljenja Vlačićem u predgovoru u kojemu se tadašnji položaj Hrvatske opisuje tako kao da je ona 1938. opet pred izborom kada se mora odlučiti za reformaciju ili protureformaciju. Na to je Hrvatska prisiljena »međunarodnom srednjoevropskom konstelacijom« koja nije »ništa povoljnija od one, koja je postojala poslije Mohača.« Dapače, sada, 1938. »ima međunarodni val protureformacije, političke, socijalne i kulturne veću udarnu snagu nego u Vlačićevo vrijeme.«¹² Očito se ovdje radi ne o identitetu nego o analogiji. Ne radi se o sukobu protestantizma kao protestantizma ni o katoličkoj protureformaciji kao protureformaciji kao prije četiri stotine godina nego o sukobu dvaju blokova od kojih je jedan predstavljen metaforom »protureformacije« a pokriva internacionalnu »reakciju«, a drugi »protestantizmom« kojim se pokriva cijeli blok »progresivnih« političkih, socijalnih i kulturnih snaga koje su i u Mirkovićevim očima kao hrvatskog lijevog liberala reprezentirane u evropskoj i dosljedno u hrvatskoj ljevici. Kao njezina udarna snaga prepoznavana je i u Hrvatskoj komunistička stranka sa svojim pogledom prema Moskvi koja je i od autora knjige o Flaciusu priznata i predstavljena kao novi Wittenberg. Mirkovićevu knjigu nije objavilo nacionalno nastrojeno »Društvo hrvatskih književnika« nego »Hrvatska naklada« što je vodi visoki funkcionar Komunističke partije Hrvatske Vladimir Bakarić.

Ljevičarsko pretumačenje izvorno kršćanskog i protestantskoteologijskog smislenog sadržaja Vlačićevih spisa funkcionira u Mirkovića očito kao samotumačenje. No u njegovoj knjizi *Flacius* ne radi se samo o literarnoj stilizaciji osobnog duhovnopovijesnog razvoja što ga Mirković u svom intelektualnom poštenju često obznanjuje kao apriori svojih vlastitih istraživanja Vlačićeva života i djela. Radi se o čitavoj hrvatskoj književnosti, kulturi i duhovnoj povijesti koju sada valja nanovo 'čitati' primjereno iz temelja promijenjenoj duhovnoj i životnosvjetovnoj situaciji postvlačićevske Europe, a suprotno tradicionalno konzervativno nastrojenim hrvatskim književnim i kulturnim povjesničarima koji tu promjenu nisu uviđali ili je namjerno nisu priznavali.

Prihvaćeno kao već apsolutno ozbiljeno, ne samo proturimsko — u Hrvatskoj kao katoličkoj zemlji podaništvo su Rimu hrvatski lijevi liberali zajedno s marksistima uvijek nanovo tematizirali kao najzloćudniju bolest hrvatske duhovne povijesti ali i hrvatske politike — nego i religiozno proučeno osvjetljenje postaje hermeneutičkim polazištem u Mirkovićevu tumačenju Vlačića. U njegovoj knjizi *Flacius* stoji o Bogu i vjerskim stvarima zapisano ovo: »Predstava o Bogu se mijenja. Bog više nije niša apsolutno, nego nešto korisno (!),

nešto što pozitivno utiče i ako postoji samo fiktivno i hipotetički, nešto što bi trebalo izmisliti, kad ne bi postojalo, kako kaže Voltaire. Relativizam i pragmatizam u vjerskim stvarima, a velika mogućnost napretka nauke i materijalne kulture stvorili su vjeru u neprestani napredak privrede, društva, znanja i kulture.«¹³

To je bio ideologijski horizont hrvatske lijevoliberalne recepcije Vlačića neposredno pred drugi svjetski rat. U to vrijeme je Vlačić kao i »hrvatski protestantizam« u cjelini funkcionirao kao metafora za lijevoliberalni, ali i za marksistički svjetonazor krležijanskog kruga. Sa stajališta tog nazora valjalo je cijelu hrvatsku književnost i kulturu kao i hrvatsku politiku programatski reinterpretirati. Uz bogumilstvo, glagoljstvo i seljačke bune protestantizam i njegov simbol Vlačić bili su ono uporište spomenutoj programatskoj reinterpetaciji s kojeg se moglo rušiti prevladavajuću tradicionalno–konzervativnu, što će reći, prokatoličku i prorimsku interpretaciju hrvatske književne, socijalno–političke i duhovne povijesti. Sada se radilo o tome da se otkrije subverzivnost, »protestantizam« i prometejstvo hrvatskog duha, da se povijesno legitimira vlastiti književni, kulturni i socijalnopolitički revolucionarizam.

BILJEŠKE

¹ Citirano prema reprintu Markovičeva rektorskog govora u časopisu »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine« 1/1975, str. 273.

² M. Vlačić, *De ratione cognoscendi sacras litteras*, str. 7. (citirano prema latinsko–njemačkom izdanju Lutza Geldsetzera: *Matthias Flacius Illyricus, De ratione cognoscendi sacras litteras*. Düsseldorf 1969).

³ Franjo Bučar, *Reformacija među Hrvatima po Istri*. Zagreb 1918, str. 7.

⁴ Isto, str. 26.

⁵ Josip Bratulić, *Mirkovičev Flacius–Vlačić*. U: »Susreti na dragom kamenu« 3/1971, str. 21.

⁶ Mijo Mirković, *Flacius*, Zagreb 1938, str. VIII.

⁷ Isto, str. 189.

⁸ Isto, str. 198.

⁹ Isto, str. 196.

¹⁰ Isto, str. 212.

¹¹ Isto, str. 212.

¹² Isto, str. VIII.

¹³ Isto, str. 187.